

Віктор Колісник

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
суддя Конституційного Суду України
(Київ, Україна)
kolisnik@ccu.gov.ua

УДК 342.34

УПОВІЛЬНЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ПОСТУПУ УКРАЇНИ НА ТЛІ НОВИХ ВИКЛИКІВ ТА ДЕЗОРІЄНТАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Народовладдя стикається з численними викликами та загрозами, а процеси демократичної трансформації відбуваються доволі складно. Черговим випробовуванням для української та європейської демократії стали процеси, пов'язані з мирною протидією узурпації державної влади в Україні (наприкінці 2013 р. – на початку 2014 р.), а також подіями, пов'язаними з імітацією таких форм народовладдя, як референдум і вибори для виправдання анексії Криму та окупації частини Донбасу.

Нагальною є потреба у з'ясуванні чинників, що обумовили уповільнення відновлення народовладдя та демократичних процедур після Революції Гідності, а також нових викликів, що постали перед українською демократією.

Концепція “демократії, здатної себе захистити” не була реалізована повністю в Україні, яка має суттєві територіальні втрати. Млява та нерішуча реакція європейських інституцій, політиків і дипломатів на цинічне порушення засадничих принципів демократії та демократичних процедур під час проведення неконституційного референдуму у Криму, в Донецькій та Луганській областях у 2014 р. дезорієнтувала і світову спільноту, і українську громадськість та посадовців. Новими викликами та загрозами для народовладдя і демократії як в Україні, так і у багатьох інших державах стали посилення популізму й демагогії та поширення постправди як взаємопов'язаних процесів, обумовлених активізацією обігу навмисно спотвореної заздалегідь викривленої інформації, що дає змогу штучно ввести в оману громадськість і дезорієнтувати громадську думку, яка становить важливу умову ефективного функціонування інститутів демократії та народовладдя.

Забезпечення нової якості політичних дискусій із широкого кола визначальних проблем є обов'язковою умовою утвердження народовладдя та дієвої демократії. Слід впровадити нові форми впливу на формування громадської думки з обох боків лінії розмежування як одну з важливих умов поновлення реалізації у повному обсязі демократичних прав і свобод, відновлення демократичного врядування на тимчасово окупованих територіях та територіальної цілісності України.

Ключові слова: народовладдя; демократія; демократична трансформація; громадська думка; постправда.

Віктор Колісник

Утвердження народовладдя на різних континентах стикається з численними викликами, а процеси демократичної трансформації відбуваються доволі складно. Звільнившись від авторитарних режимів, політичні еліти та державні діячі часто декларували прихильність до народовладдя і демократичних цінностей, але обирали при цьому дуже різні типи демократичного транзиту. Задекларовані демократичні перетворення лише в деяких державах призвели до позитивних зрушень. А. Пшеворський переконаний, що 'шлях до демократії небезпечний. А остаточна мета залежить від шляху. В більшості країн, де запроваджено демократію, вона виявилась крихкою. А в деяких країнах перехід до демократії не завершився'¹.

В Україні на тлі демократичної риторики відчутних якісних змін у системі здійснення публічної влади так і не сталося, а через різке падіння обсягів виробництва, збільшення кількості безробітних та зuboжіння значна частина громадян втратила впевненість у завтрашньому дні. Багато хто змушений був працювати не за фахом, займатися важкою, непрестижною та некваліфікованою працею, що спричинило глибокий морально-психологічний злам у суспільстві та руйнацію ієрархії соціальних цінностей і пріоритетів, а також еміграцію висококваліфікованих спеціалістів. Тому в Україні, як і у деяких інших державах, відбулася дискредитація ідей демократії, лібералізму, ринкової економіки та ринкових реформ, які на тлі надмірних очікувань швидко втратили привабливість серед значної частини населення. Водночас відбулося нашарування багатьох негативних чинників, які ще й дотепер перешкоджають процесам демократизації та утвердження народовладдя².

Скептичне ставлення до інститутів демократії обумовлене низкою різних причин. Протягом тривалого часу в Україні відбувалася імітація демократичних перетворень, коли на словах ішлося про багатопартійність, внутрішньопартійний діалог, запровадження або удосконалення демократичної організації публічної влади, а насправді засадничі ідеї демократії та демократичні процедури демонстративно ігнорувалися в парламенті, всередині партій, у партійній діяльності, в діяльності представницьких органів місцевого самоврядування, що призвело до дискредитації демократичних перетворень, до зневіри у можливостях демократії. Показово, що майже дві третини населення (60,5 %) погоджується з твердженням, що 'для нормального розвитку країні потрібна "сильна

www.pravoua.com.ua

¹ А Пшеворський, 'Переходи до демократії: лібералізація і демократизація' в *Демократія: Антологія* (Проценко О упоряд, Смолоскип 2005) 605.

² В Колісник, 'Визначальні чинники демократичної трансформації державної влади в Україні' в *Демократичні засади організації і функціонування вищих органів державної влади України* (Барабаш Ю заг ред, Право 2013) 63-5.

рука”, а не розмови про демократію³. Ще більше (69,8 %) дотримується думки, що ‘Україні потрібно сьогодні ще більше порядку, навіть якщо для цього доведеться піти на деякі обмеження демократичних принципів і свобод’⁴.

Черговим випробовуванням для української та європейської демократії стали процеси, пов’язані з мирною протидією узурпації державної влади через спроби штучно згорнути демократичні процеси в Україні у 2010–2013 рр. та унеможливити демократичний поступ України. Мирні акції протесту та мирний громадянський спротив як засіб протидії авторитарним тенденціям із боку тодішнього глави держави і його оточення згодом переросли у гостру фазу із застосуванням спочатку підручних засобів, а згодом і вогнепальної зброї. На жаль, досі у судовому порядку не встановлено ні всіх головних організаторів та виконавців масового жорстокого побиття громадян, ні винуватців масового застосування вогнепальної зброї на ураження (18 та 20 лютого 2014 р.) проти протестувальників і правоохоронців.

А передувала цим подіям досить таки стримана реакція європейських інституцій та політиків на численні вияви нехтування українськими високопосадовцями демократичних принципів. З одного боку, європейські організації обережно застерігали українських політиків від ігнорування європейських демократичних стандартів, а з другого – офіційні представники української держави брали участь у численних міжнародних зустрічах і переговорах, на яких до них ставилися так, наче й не було в Україні на той час концентрації державної влади в одних руках, численних порушень прав людини та принципу поділу державної влади, маніпуляцій з виборчими та парламентськими процедурами тощо.

Незважаючи на наявність численних європейських стандартів усталеної демократії в умовах реальної політики, чергове випробовування на прихильність до демократичних принципів вдалося пройти не всім європейським політикам із гідністю та безболісно. Зокрема, після того, як Російська Федерація зухвало порушила територіальну цілісність України, анексувала Автономну Республіку Крим і місто Севастополь, спираючись при цьому на результати “псевдореферендуму”, проведеного під

³ Інформація за результатами загальнонаціонального опитування, проведеного на замовлення Інституту соціології Національної академії наук України: ‘Моніторинг’2018: основні тенденції змін громадської думки’ (Фонд ‘Демократичні ініціативи’ ім. Ілька Кучеріва, 21.12.2018) <<https://dif.org.ua/article/monitoring2018-osnovni-tendentsii-zmin-gromadskoi-dumki>> (дата звернення: 15.07.2019).

⁴ Інформація за результатами опитування громадської думки, проведеного з 16 по 22 грудня 2018 р. спільно Центром ‘Соціальний моніторинг’ та Українським інститутом соціальних досліджень імені О. Яременка: ‘Політична ситуація та електоральні орієнтації населення України: динаміка та прогнози’ (Український інститут соціальних досліджень імені О. Яременка) <<http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/2019%2001%2003%20press-reliz.pdf>> (дата звернення: 15.07.2019).

повсюдним тиском з боку численних груп озброєних людей, одягнених у військову форму без офіційних знаків розрізнення та приналежності, та з численними порушеннями прав людини, демократичних засад і демократичних процедур, притаманних такій формі народовладдя, як референдум. Росія фактично окупувала частину Донецької й Луганської областей, прикриваючись при цьому нею ж спровокованим сепаратистським рухом, який вона продовжує підтримувати й фінансувати дотепер, а також незаконними референдумами, проведеними так само, як і у Криму, з численними порушеннями демократичних процедур, але при цьому ще й штучно “демонізуючи” Україну в очах світової спільноти, намагаючись сформувану викривлену громадську думку про події в нашій державі (що вкотре стало викликом для демократії) та не визнаючи участі у бойових діях на Донбасі російських військових, спецслужб, інструкторів, найманців, яких часто спонукали до такої участі як через військові комісаріати Міністерства оборони Росії, так і за допомогою пропагандистських телевізійних каналів та дезорієнтації громадської думки.

Серед європейських політиків були ті, хто на словах засудив політику перегляду кордонів та втручання однієї держави у внутрішні справи іншої, однак обмежився лише абстрактною “стурбованістю” й загальним “занепокоєнням”. Так було і в 2008 р., коли російські війська вторглися до Грузії, і Росія окупувала частину грузинської території, і у 2014 р., після анексії Росією українського Криму та окупації нею частини Донбасу. Були й ті, хто наполягав на застосуванні економічних санкцій як засобу тиску на державу-агресора, але використання інших дієвих міжнародно-правових засобів, які могли б вчасно зупинити державу-агресора, категорично відкидав. Однак були й такі, хто взагалі не побачили й дотепер вдають, що не помічають порушень Російською Федерацією ні європейських демократичних стандартів, ні норм міжнародного права, ні нею ж взятих міжнародних зобов’язань, ні принципів, передбачених російською конституцією.

Кричущим прикладом поблажливого й одночасно байдужого ставлення до цинічного порушення засадничих принципів демократії та демократичних процедур стали підготовка й проведення неконституційного референдуму у Криму в лютому–березні 2014 р., результати якого було сфальсифіковано. Млява й невиразна реакція європейських інституцій, політиків та дипломатів на очевидне грубе порушення Заключного акта Ради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. дезорієнтувала і світову спільноту, і українську громадськість, і, ймовірно за все, тих, від кого безпосередньо залежало своєчасне ухвалення рішень, спрямованих на протидію агресії.

Такий само дезорієнтуючий ефект мала й офіційна позиція США щодо неприйнятності поставок летального озброєння до України у найбільш критичні етапи російської агресії начебто з метою недопущення подальшої ескалації та розширення масштабу бойових дій на Донбасі, що сприймалося світовою спільнотою переважно як вияв далекоглядності, оскільки буцімто мало не допустити збільшення кровопролиття. Однак насправді на той час такий підхід став прикладом для інших держав, оскільки не лише партнери США звикли орієнтуватися насамперед на їхню офіційну позицію з багатьох питань. Україна ж через байдужість і нерішучість західних демократій опинилася сам на сам із набагато сильнішим за неї та підступним противником, із застарілою радянською військовою технікою (практично без засобів захисту, сучасного зв'язку, приладів нічного бачення тощо) перед агресором, який часто використовував новітні озброєння та модернізовану техніку як під час ведення бойових дій на українській території, так і під час обстрілів українських військових із території Росії за допомогою артилерії та реактивних систем залпового вогню. Тобто західна демократія, незважаючи на підтримку України на дипломатичному рівні та за допомогою застосування до держави-агресора економічних санкцій, одночасно “заплющила” очі на те, що могутній агресор скористався своїм новим озброєнням (зокрема й новітніми розробками), а жертва його агресії (зі штучно ослабленою заздалегідь, дезорієнтованою та деморалізованою системою оборони і правоохоронних органів) захищала свою територіальну цілісність винятково застарілим озброєнням та з архаїчною амуніцією. Це нагадувало бій конкістадорів, озброєних вогнепальною зброєю, з індіанцями, які на той час мали лише примітивні списи, луки та кам'яні томагавки. І це при тому, що сучасні технічні засоби, зокрема й супутникові знімки, легко могли спростувати будь-які заперечення російської сторони щодо участі її військових у війні на українському Донбасі. Зрозуміло, що за таких обставин реалізація концепції “озброєної демократії” (або “демократії, здатної себе захистити”) і в прямому, і в переносному сенсі не могла бути реалізованою повністю. А безпринципність і непослідовність в обстоюванні демократичних цінностей і стандартів обернулися зневірою та втратами позицій демократії не тільки в Україні, а й в інших європейських державах та по всьому світу.

Юридичну відповідальність за відверте знуцання над європейськими демократичними стандартами та конституційними цінностями, за порушення прав людини і норм міжнародного права, за ведення агресивної війни (хоча й “гібридними” засобами) та інші злочини мають нести і політики держави-агресора, і її військові, і найманці, що поїхали на

Віктор Колісник

Донбас із різних держав, і лідери терористичних сепаратистських угруповань, які здійснюють керівництво так званими “Донецькою Народною Республікою” і “Луганською Народною Республікою”, й учасники незаконних збройних формувань, і ті, хто фінансує терористів і терористичні угруповання. Частина провини за людські, територіальні та матеріальні втрати нашої держави має лягти й на українських політиків та посадовців, через нерішучість і непрофесіоналізм яких тисячі наших співвітчизників загинули, сотні тисяч стали каліками, а мільйони втратили житло, власність, роботу й змушені поневірятися по усіх світах. Адже насамперед через їхню бездіяльність професіонали (з числа правоохоронців та військових), які були готові до рішучої протидії нападникам, надто довго залишалися в навчальних центрах, пунктах розташування, військових частинах. Через те дорогоцінний час було втрачено, важливі об’єкти у багатьох регіонах захопили нападники, що спричинило подальше загострення ситуації, і, врешті-решт, відбулася втрата значної частини нашої території, істотне зменшення економічного потенціалу, руйнація і деградація сотень окупованих міст, містечок, селищ і сіл.

Однак політичну відповідальність мають понести й політики європейських держав, особливо ті з них, хто грав роль “спостерігачів” на незаконних референдумах і виборах в анексованому Криму та окупованих районах Донбасу, створював ілюзію дотримання демократичних процедур, імітував їх легітимізацію, відвідував ці регіони одноособово та у складі “делегацій”, а також ті, хто продовжує підігравати державі-агресору на різних політичних і дипломатичних майданчиках або й надалі не бажає помічати очевидних порушень європейських демократичних стандартів і демократичних процедур, прихованих за зовнішньо демократичною формою.

Новими викликами для народовладдя і демократії як в Україні, так і у багатьох інших державах стали посилення популізму й демагогії та поширення постправди як взаємопов’язаних процесів, обумовлених активізацією обігу штучно спотвореної й заздалегідь викривленої інформації. Добре відомо, що демократія і демократичні процеси живляться достеменною інформацією про події, явища та процеси, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому світі. Коли ж інформація, що використовується для оцінки певного явища (події, обставин, умов, процесів), є спотвореною, викривленою чи видозміненою, тоді й рішення, ухвалені навіть із дотриманням належних демократичних процедур, частіше за все будуть неоптимальними, нереалістичними та відірваними від життя, а сподівання на досягнення запланованого позитивного ефекту, якісних змін та істотних прогресивних зрушень імовірніше за все

www.pravoua.com.ua

ПРАВО

УКРАЇНИ

можуть виявитися марними. Тобто у тих випадках, коли інформаційний простір надмірно засмічений свідомо перекрученою інформацією (постправдою, фейками, припущеннями та гіпотезами, які подаються як достеменні, доведені та перевірені факти, тощо), тоді під великим запитанням може опинитися така складова ліберальної демократії, як ‘альтернативні джерела інформації (разом із незалежними засобами), до яких громадяни мають необмежений доступ’⁵.

В умовах так званої “гібридної” війни, яку ведуть проти української держави російські спецслужби і військовики із залученням могутніх медіа-холдингів та інтернет-ресурсів, у доволі насиченому українському інформаційному просторі виникає і постійно змінюється спотворена символічна реальність, яка суттєво засмічує цей простір, хоча має дуже мало спільного з реальним перебігом подій, явищ та процесів. Коли російський військовий контингент анексував Крим, тоді глава російської держави привселюдно оголосив, що російські військові не брали участі у блокуванні українських військових частин та будь-яких інших акцій на півострові, однак уже через рік він так само цинічно стверджував, що російські військові тоді стали поза спинами цивільних. А депутат Державної Думи Росії стверджувала на засіданні Парламентської Асамблеї Організації з безпеки і співробітництва в Європі 8 липня 2019 р. про те, що вона начебто бачила “неозброєним оком” із борту Міжнародної космічної станції ‘як рвалися бомби і снаряди на території Донбасу й Луганська’ і те, що ‘вони летіли з території розташування Збройних Сил України’⁶. Подібні абсурдні твердження та відвертий обман дозволяють собі і численні засоби масової інформації, і дехто з політиків та навіть лідерів держав, парламентарів, урядовців, спотворюючи уявлення про події, явища та процеси. Врешті-решт, у багатьох випадках вирішального значення набуває та навіть домінує в інформаційному просторі не повна й точна інформація, а лише дуже далека від неї її суб’єктивна інтерпретація.

До того ж і соціальні мережі досить часто використовують алгоритми, засновані на попередніх запитах користувачів, штучно створюючи ілюзорне уявлення про те, що переважна більшість соціуму підтримує певне (“саме таке”) бачення (уявлення, думку, позицію, оцінку) якогось конкретного феномену, події чи явища, яке чомусь майже повністю збігається з думкою користувача. А хибні чи викривлені уявлення дають

⁵ Л Даймонд, ‘Визначення та розвиток демократії’ в *У пошуках правильної парадигми: Концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи* (пер з англ, Гузіна Д ред, Перлін Дж гол ред серії і автор передм, Кокорська О наук ред, Ай Бі 2003) 62-3.

⁶ ‘В ОБСЄ депутат з Росії заявила, що з космосу бачила, як гинуть люди на Донбасі’ (УНІАН, 08.07.2019) <<https://www.unian.ua/politics/10610163-v-obsye-deputat-z-rosiji-zayavila-shcho-z-kosmosu-bachila-yak-ginut-lyudi-na-donbasi.html>> (дата звернення: 15.07.2019).

Віктор Колісник

змогу за допомогою маніпуляцій штучно дезорієнтувати, зміщувати, корегувати громадську думку, яка завжди була важливою умовою ефективного функціонування інститутів демократії.

Відрізнути постправду, фейкові новини та повідомлення, особливо ті з них, що виготовлені та подані майстерно й витончено, часто переплетені з достеменною інформацією та подаються як сенсаційні, вдається далеко не всім. Через те громадська думка, громадські оцінки певних подій, явищ і процесів стають однобічними й вразливими, а громадська увага та акценти громадськості збиваються на дріб'язкові або другорядні деталі замість того, щоб повністю осягнути всю сутність проблеми, достеменні та визначальні причини її виникнення, а також чинники, які істотно впливають на перебіг цих подій, явищ та процесів. За таких умов громадський контроль і громадсько-політична активність, а також рішення, ухвалені навіть з огляду на демократичні цінності та з дотриманням демократичних процедур, втрачають свою ефективність і перетворюються на профанацію, стають спрощеними, формальними, поверховими, іноді навіть примітивними. А зовнішня форма починає домінувати над змістом і стає важливішою за результати, наслідки, досягнутий ефект чи вплив на розвиток суспільно-політичних, економічних, духовно-культурних процесів. Тому й шляхи та засоби вирішення складних проблем, що постають перед суспільством, можуть виявитися вкрай неефективними чи навіть хибними насамперед через те, що такі шляхи й засоби визначаються у рішеннях, які хоча й ухвалені з дотриманням вимог демократичної процедури, однак ґрунтуються на штучно викривленій інформації.

Формуванню громадської думки мають обов'язково передувати всебічні громадські обговорення та внутрішньопартійні дебати з широкого кола питань та проблем, тобто демократія неможлива без широкої дискусії. Зокрема, П. Розанвалон зазначає:

<...> демократичне життя передбачає існування відкритого форуму, де можуть обговорюватися важливі питання до того, як своє слово скажуть виборці або парламентарі <...>. Дискусії й суперечки відбуваються розосереджено. Маємо, передусім, численні арени, розкидані між різними інституціями і різними місцями суспільного життя <...>⁷.

Він акцентує увагу на тому, що 'функція агрегування діапазонів і арен обговорення, яку виконують вибори, перебуває в центрі демократичного життя', однак дискусії не розчиняються у виборах, а вибори не погли-

www.pravoua.com.ua

⁷ П. Розанвалон, *Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність* (Марічев Є пер з фр, Києво-Могилянська академія 2009) 162.

нають усі форми обговорення, які слід розвивати й надалі та 'робити це в такий спосіб, щоб можна було підтримувати і розвивати якість публічних дебатів'⁸. Тобто формування громадської думки, яка становитиме основу дієвої демократії (насамперед ухвалення з дотриманням демократичної процедури зважених рішень і здійснення ефективного громадського контролю), має здійснюватися через всебічне, глибоке та фахове обговорення передусім тих питань і проблем, що є важливими та навіть визначальними для подальшого прогресивного поступу суспільства чи громади. Якщо ж обговорення збивається на манівці, стосується дріб'язкових аспектів, або ж його туди виштовхують штучно, тоді воно навряд чи зможе сприяти позитивним зрушенням та у кращому випадку веде до тупцювання на місці.

У такому контексті варто порівняти процес формування громадської думки як передумови належного рівня ефективності громадського контролю у різних політичних системах. Показовим є приклад вотергейтського скандалу, коли журналістське розслідування щодо стеження представниками спецслужб США за виборчим штабом політичних опонентів глави держави настільки збурило громадськість і сформувало таку негативну громадську оцінку незаконного втручання у виборчий процес, що спеціально створена комісія Сенату змушена була провести тривале та прискіпливе парламентське розслідування. За результатами цього розслідування та під тиском громадської думки тодішній Президент США Р. Ніксон змушений був подати заяву про дострокову відставку з поста глави держави, оскільки зрозумів, що розгнівана громадськість не подарує і не пробачить йому такого зловживання службовим становищем, а його імпичмент під тиском громадської думки, без сумніву, став би неминучим.

В Україні формування громадської думки та громадський контроль, пов'язані з перебігом суспільно-політичних процесів, склалися дещо по-іншому, особливо на переломних етапах українського державотворення. Так, наприклад, після втечі за межі країни тодішнього глави держави В. Януковича 22 лютого 2014 р. розгнівані активісти та збентежена громадськість вимагали рішучих дій і швидкого з'ясування причин гострої політичної кризи, яка й призвела до трагічних подій і жахливих наслідків, зокрема, до масової загибелі протестувальників і правоохоронців через застосування вогнепальної зброї. Одним із таких засобів, покликаних заспокоїти громадську думку, стала постанова Верховної Ради України від 24 лютого 2014 р. "Про реагування на факти порушен-

⁸ Розанвалон (н 7) 163.

Віктор Колісник

ня суддями Конституційного Суду України присяги судді”⁹. В її основу було покладено твердження про те, що саме рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ) від 30 вересня 2010 р. № 20-рп/2010¹⁰ начебто започаткувало узурпацію державної влади В. Януковичем та буцімто наділило його “диктаторськими” повноваженнями.

Подібні твердження, коментарі та експертні оцінки, що ґрунтуються на зазначеній Постанові та продовжують поширюватися, насправді є своєрідним засобом тиску на формування громадської думки, маніпуляції нею та відвернення уваги громадськості від справжніх причин, які обумовили посилення влади В. Януковича, адже йому вдалося не лише повернутися із політичного небуття після Помаранчевої революції 2004 р., а й “зіп’ястися” на політичний Олімп, стати унікальною політичною фігурою, яка двічі в новітній історії України змогла згуртувати проти себе українське суспільство так, як не зміг його об’єднати жодний український політик.

У постанові Верховної Ради України від 24 лютого 2014 р. “Про реагування на факти порушення суддями Конституційного Суду України присяги судді” зазначається, що рішенням від 30 вересня 2010 р. № 20-рп/2010 КСУ ‘порушив засадничий конституційний принцип народовладдя, змінив конституційний лад України, порушив конституційний принцип розподілу влад’¹¹. Однак, якщо уважно та прискіпливо проаналізувати цю тезу, то саме вона відразу ж руйнує всю вразливу логіку цього рішення. Адже якщо припустити, що КСУ “змінив конституційний лад України”, визнавши неконституційними зміни, внесені до Конституції України 8 грудня 2004 р., тоді виходить, що й Верховна Рада України так само змінила конституційний лад у 2004 р., адже відбувся перехід до парламентсько-президентської форми правління. Однак при цьому парламент знехтував вимогою ч. 3 ст. 5 Конституції України, згідно з якою ‘право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові’¹², та не звернувся з цього приводу до народу. Отже, спочатку саме парламент змінив конституційний лад, але всеукраїнський референдум із цього питання не призначив, а КСУ лише поновив

⁹ Про реагування на факти порушення суддями Конституційного Суду України присяги судді: постанова Верховної Ради України від 24 лютого 2014 р. № 775-VII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/775-18>> (дата звернення: 15.07.2019).

¹⁰ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30 вересня 2010 р. № 20-рп/2010 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10>> (дата звернення: 15.07.2019).

¹¹ Про реагування на факти порушення суддями Конституційного Суду України присяги судді (н 9).

¹² Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>> (дата звернення: 15.07.2019).

конституційну справедливість, повернувши ту форму правління, згоду на зміну якої народ не надавав.

Важливим аргументом є той факт, що тими самими конституційними повноваженнями користувалися на посаді Президента України Л. Кучма (майже вісім з половиною років з 28 червня 1996 р. по 23 січня 2005 р.) та В. Ющенко (майже рік – до 1 січня 2006 р.), але диктатором жодний із них не став. Тож В. Янукович сконцентрував владу у своїх руках не тому, що отримав за допомогою зазначеного рішення КСУ такі саме повноваження, а тому, що доволі часто взагалі не звертав уваги на Конституцію України та не зважав на межі своїх повноважень.

Виникає запитання й щодо того, яким чином український парламент встановив факти, що начебто свідчать про “порушення суддями КСУ присяги судді”, та чи були підтверджені ці факти доказами? Аналіз стенограми засідань Верховної Ради України дає підстави для висновку, що такі докази не були надані ні народним депутатам, ні суду. Факти “порушення суддями Конституційного Суду України присяги судді” не доведені досі, хоча минуло вже понад п’ять років, а досудове слідство все ще триває. Вражає й те, що у зв’язку з “порушенням суддями Конституційного Суду України присяги судді” Верховною Радою України так і не була створена парламентська тимчасова слідча комісія, яка збирала б та досліджувала відповідні матеріали, опитувала свідків тощо. Тобто приклади ефективного парламентського розслідування, відомі з історії парламентаризму, залишилися поза увагою народних депутатів України як VII, так і VIII скликань.

Насправді жоден з українських президентів ніколи не мав диктаторських повноважень, хоча інколи вони виходили за межі власних повноважень. В. Янукович зробив процес виходу за межі конституційних повноважень буденним та навіть звичним явищем. Варто нагадати, що В. Янукович, приведений до присяги як глава держави 25 лютого 2010 р., відразу ж почав порушувати Конституцію України. Це виявилось і в процесі формування Уряду в березні 2010 р., і під час побудови так званої “владної вертикалі”, котра була запроваджена вже протягом перших 100 днів його президентства й незабаром набула рис “жорсткої вертикалі”. На заваді посиленню авторитарних тенденцій у повсякденному спілкуванні та діяльності В. Януковича і його оточення не стали ні Конституція України, ні Верховна Рада України, яка самоусунулася від здійснення парламентського контролю за іншими гілками державної влади. Після приведення до присяги В. Януковича Конституція України зі змінами від 8 грудня 2004 р. була чинною ще понад сім місяців, проте фактично не діяла, зокрема, у тій частині, що стосувалася механізму взаємодії органів

Віктор Колісник

державної влади та меж їхніх повноважень. Тобто В. Янукович за дієвої підтримки “Партії регіонів України” та своєї команди привласнив надмірні повноваження не тому, що відбулося повернення до початкового тексту Конституції України 1996 р., а тому, що нехтував будь-якими конституційними нормами взагалі, незалежно від того, яка саме редакція української Конституції діяла у той чи інший період його перебування на посаді глави держави¹³.

Тодішній глава держави нехтував і тими нормами Конституції, що діяли раніше, і тими конституційними нормами, повернення до яких відбулося після 30 вересня 2010 р. Так звані “диктаторські” повноваження В. Янукович привласнив собі не завдяки, а всупереч вимогам Основного Закону, тобто саме тому, що він взагалі “не помічав” вимог Конституції України у будь-якій редакції, з внесеними до неї змінами чи без них¹⁴. А так звані механізми “стримувань і противаг” не запрацювали належним чином не через їхню відсутність, а тому, що ними як конституційними можливостями не скористалися чи не змогли скористатися відповідні суб’єкти й насамперед українські парламентарі. Тобто проблема полягала насамперед не в Конституції, не у вадах конституційного тексту, а в політичній еліті, яка часто запопадливо плазувала перед господарем президентських апартаментів або ж аплодувала його новим крокам, виявивши у багатьох випадках страх, нерішучість і непрофесіоналізм.

Очевидно, що і провальні реформи, і стрибок цін, і падіння гривні, і перебування української економіки на межі дефолту (за визнанням тодішнього Прем’єр-міністра України М. Азарова у грудні 2013 р.), і масштабне розкрадання державного та місцевих бюджетів, і жахливий стан судової та правоохоронної системи, і жалюгідний рівень обороноздатності України – це результат, перш за все, старанно вибудованої В. Януковичем “жорсткої владної вертикалі”, яка з самого початку означала відверте нехтування демократичними принципами та демократичними процедурами.

Змусивши втекти ключових фігурантів, котрі репрезентували недемократичний режим В. Януковича, активісти фактично “висмикнули” з “владної вертикалі” визначальні ланки, що призвело до її руйнації. Але така руйнація відбулася не повністю й саме тому залишки вказаної вертикалі продовжували гальмувати процес відновлення та легітимації системи конституційних органів держави, поновлення функціонування громадянського суспільства та, що найголовніше, повернення до здорового глузду в усіх сферах його життєдіяльності.

www.pravoua.com.ua

¹³ В. Колісник, “Міф про “диктаторські” повноваження глави Української держави (Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи, 15.04.2014) <<http://khpg.org/index.php?id=1397584046> (дата звернення: 15.07.2019).

¹⁴ Там само.

Тобто В. Янукович, постійно виходячи за межі конституційних приписів, фактично привласнив собі “диктаторські” повноваження всупереч вимогам Конституції України та створив свою “жорстку владну вертикаль”, після зруйнування якої її залишки активно протидіяли спробам налагодити належні умови для ефективного функціонування державних інституцій на демократичних засадах і сприяли російській агресії. При цьому використовувалися різні засоби, зокрема й залякування посадовців або спонукання їх до нехтування повноваженнями та до бездіяльності. Наприклад, багато правоохоронців не виконували свої обов’язки під час захоплення важливих адміністративних споруд і державних об’єктів у Криму та інших регіонах України російськими громадянами. Останні часто діяли під виглядом протестувальників, які начебто “мирно боролися” за якісь особливі “права Донбасу”, а також за те, щоб “Донбас почувли”, однак чомусь за п’ять років ще ніхто доступно, чітко й зрозуміло не сформулював, що саме мала б почувти українська влада від стурбованих жителів цього регіону.

Таким чином, штучно змістивши акценти та зосередивши надмірну увагу на другорядних аспектах (наприклад, на істотно перебільшеній та штучно гіперболізованій ролі КСУ у концентрації державної влади В. Януковичем), народні депутати України сприяли відверненню уваги громадськості від з’ясування справжніх причин політичної кризи та трагічних подій на Майдані Незалежності й прилеглих до нього вулиць, що відбулися 18 та 20 лютого 2014 р. Політики, громадські діячі та експерти, які продовжують поширювати подібні твердження (зокрема, щодо ролі КСУ в узурпації державної влади В. Януковичем), насправді вводять в оману українське суспільство, майстерно підсовуючи громадськості уявні об’єкти для критики, хибні проблеми для дискусії, відволікаючи від інших проблем і підштовхуючи вкотре до боротьби з “вітряками”. Хоча, можливо, “наглядачі” з оточення В. Януковича й намагалися “вмонтувати” якусь частину конституційних суддів у систему тотального підпорядкування державно-владних інституцій забаганкам тодішнього глави держави, проте їхня роль не могла бути визначальною, а досудове слідство, що проводиться вже понад п’ять років, цього не підтвердило. І навіть тоді, коли на відкритій частині пленарного засідання КСУ народними депутатами було внесене клопотання про відвід окремих суддів від розгляду справи про люстрацію у зв’язку з тим, що вони голосували за рішення КСУ від 30 вересня 2010 р. № 20-рп/2010, до матеріалів справи була долучена довідка Генеральної прокуратури України, зміст якої зводився лише до: 1) посилання на постанову Верховної Ради України від 24 лютого 2014 р. “Про реагування на факти порушення суддями Конституційного Суду України присяги

Віктор Колісник

судді” (хоча такі порушення парламент не встановив); 2) інформації про заплановані допити; 3) інформації про призначення експертизи. Але ні результатів експертиз, ні жодних інших переконливих доказів участі суддів КСУ у забезпеченні В. Януковичу можливості узурпувати державну владу не було надано (окрім таких собі припущень).

Не менш важливим є висновок про те, що окремі демократичні засоби, форми вияву, обстоювання та формування громадської думки і політичної волі громадян (зокрема, такі як референдуми, вибори, мирні зібрання, акції протесту, об'єднання громадян та навіть відкриті дискусії) широко використовуються для звуження або руйнації самої демократії. Показовим є приклад залучення групи спецназу Управління державної охорони для звільнення захопленої терористами у квітні 2014 р. будівлі донецького обласного Управління Служби безпеки України. Виявляється, ця група в умовах деморалізації та дезорієнтації правоохоронних органів після подій на Майдані була залучена для охорони Верховного Суду України через те, що кілька десятків активістів вирішили втілювати в життя “ідеї Майдану” шляхом проведення спонтанної, самовільної “люстрації” щодо суддів. Тобто, поставивши за мету очищення судової системи та когорти посадовців різних рівнів від одіозних осіб саме таким способом, ці активісти, не маючи ні мети, ні бажання переосмислити та проаналізувати ту складну ситуацію й загрози, які нависли над крихкою українською демократією, штучно прив'язали до столиці й без того малочисельні групи реагування на терористичні загрози, змусивши їх здійснювати невластиву для них діяльність і фактично “підігравши” сепаратистам і їхнім кураторам. Інерція майданних настроїв у той час змушувала багатьох активістів виходити на вулиці й шукати нові форми якимось нагадати про себе чи проявити себе (так само як одіозний Сашко Білий), однак спрощене бачення тодішньої ситуації та низький інтелектуальний рівень багатьох із них не дав змоги раціонально оцінити її та визначити пріоритетні напрями відновлення демократичної системи здійснення публічної влади, об'єктивно оцінити рівень терористичної загрози, реалістично зважити різні цінності (зокрема, потребу збереження територіальної цілісності та необхідність оновлення складу посадовців).

А нечисленні групи професіоналів і боездатних військових підрозділів, що прибули навесні 2014 р. до міст із захопленими терористами адміністративними будівлями, у критичні моменти залишилися без підтримки, боєприпасів, харчів, зв'язку та координації дій, часто змушені були проводити спецоперації самотужки, вести бойові дії в оточенні, з переважними силами бойовиків. Ніхто не намагався тоді врахувати психологію натовпу й інерцію мислення тих людей, які вже давно були отруєні

www.pravoua.com.ua

антиукраїнською пропагандою та перед очима яких майорів, як орієнтир, порівняно “легкий” спосіб швидко змінити своє життя на краще так само, як і в Криму, й уже незабаром отримувати “високі” російські пенсії і зарплати, відразу вирішивши всі свої проблеми.

І хоча, як доволі скептично зазначає Е. Гутман, ‘жодне суспільство не досягло успіху в просвіті громадської думки, не домігшись, щоб вона невідступно шанувала умови ліберальної демократії’¹⁵, прихильники української демократії мали б більш широко та набагато активніше подавати власну інтерпретацію тих подій. Однак ні тоді, ні у наступні роки так і не було застосовано ефективних засобів протидії антиукраїнській пропаганді та спробам “демонізувати” і київський Майдан, і українських військових, правоохоронців, добровольців та волонтерів. Водночас на поверхні лежить ідея щодо встановлення поряд із лінією розмежування могутніх ретрансляторів, які на популярних діапазонах передавали б через канали радіомовлення глибокі аналітичні матеріали, цікаві статті, повідомлення, інтерв’ю з відомими діячами (політиками, юристами, правозахисниками, політологами, експертами, істориками тощо), яких багато розміщено на різних сайтах і які можна було б періодично повторювати, постійно надаючи жителям районів, прилеглих до лінії розмежування з обох її боків, можливість отримати альтернативне бачення та іншу інтерпретацію подій ніж ту, що постійно засмічує інформаційний простір і свідомість людей через пропагандистські канали Росії та терористичних угруповань. Такі заходи змусять когось засумніватися у повідомленнях пропагандистів, когось – критично поставитися до їх тверджень, а когось, можливо, й до визнання абсурдності тієї ситуації, що склалася на окупованих територіях. А це вже може сформувати моральну готовність і ментальне підґрунтя для повернення довіри до інститутів демократії хоча б у частини мешканців цих районів, стимулювати їх бажання підтримати відновлення на цих територіях відомих здобутків української демократії – справжніх виборів і місцевих референдумів, свободи висловлювань та вираження поглядів, свободи об’єднань, свободи мирних зібрань, свободи пересування, вільного підприємництва та багато інших демократичних за своєю сутністю прав і свобод людини, а отже, й сприятиме у майбутньому відновленню на цих територіях повноцінної реалізації права на демократичне врядування та функціонування усієї системи здійснення публічної влади на демократичних засадах і з дотриманням демократичних процедур на підставі Конституції України та українського законодавства.

¹⁵ Е. Гутман, “Типи і парадокси демократії” в *Демократія: Антологія* (Проценко О упоряд, Смолоскип 2005) 146.

REFERENCES

Bibliography

Edited and translated books

1. Daimond L, 'Vyznachennia ta rozvytok demokratsii' ['Definition and Development of Democracy'] v *U poshukakh pravylnoi paradyhmy: Kontseptualni perspektyvy postkomunistychnoho perekhodu u krainakh Skhidnoi Yevropy* [In Search for a Proper Paradigm: Conceptual Perspectives of Post-Communist Transition in Eastern Europe] (per z anhl, Huzina D red, Perlin Dzh hol red serii i avtor peredm, Kokorska O nauk red, Ai Bi 2003) (in Ukrainian).
2. Hutman E, 'Typy i paradoksy demokratsii' ['Types and Paradoxes of Democracy'] v *Demokratiia: antolohiia* [Democracy: An Anthology] (Protsenko O uporiad, Smoloskyp 2005) (in Ukrainian).
3. Kolisnyk V, 'Vyznachalni chynnyky demokratsychnoi transformatsii derzhavnoi vlady v Ukraini' ['Determining Factors of Democratic Transformation of State Power in Ukraine'] v *Demokratychni zasady orhanizatsii i funktsionuvannia vyshchyykh orhaniv derzhavnoi vlady Ukrainy* [Democratic Foundations of Organization and Functioning of the Supreme Bodies of Ukraine's State Power] (Barabash Yu zah red, Pravo 2013) (in Ukrainian).
4. Pshevorskyi A, 'Perekhody do demokratsii: liberalizatsiia i demokratyzatsiia' ['Transitions to Democracy: Liberalization and Democratization'] v *Demokratiia: antolohiia* [Democracy: An Anthology] (Protsenko O uporiad, Smoloskyp 2005) (in Ukrainian).
5. Rozanvalon P, *Demokratychna lehitymizm. Bezstoronnist, refleksyvnist, nablyzhenist* [Democratic Legitimacy. Impartiality, Reflexivity, Approximation] (Marichev Ye per z fr, Kyievo-Mohylianska akademiia 2009) (in Ukrainian).

Websites

6. 'Monitorynh'2018: osnovni tendentsii zmin hromadskoi dumky' ['Monitoring' 2018: Major Trends in the Change of Public Opinion'] (*Fond "Demokratychni initsiatyvy" im. Ilka Kucheriva*, 21.12.2018) <<https://dif.org.ua/article/monitoring2018-osnovni-tendentsii-zmin-gromadskoi-dumki>> (accessed: 15.07.2019) (in Ukrainian).
7. 'Politychna sytuatsiia ta elektoralni oriantatsii naseleння Ukrainy: dynamika ta prohnozy' ['Political Situation and Electoral Orientations of the Population of Ukraine: Dynamics and Forecasts'] (*Ukrainskyi instytut sotsialnykh doslidzhen imeni O. Yaremenka*) <<http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/2019%2001%2003%20press-reliz.pdf>> (accessed: 15.07.2019) (in Ukrainian).
8. 'V OBSIe deputat z Rosii zaiavyla, shcho z kosmosu bachyla, yak hynut liudy na Donbasi' ['In the OSCE, the Deputy from Russia Said that She Saw from the Space How People Die in the Donbass'] (*UNIAN*, 8.07.2019) <<https://www.unian.ua/politics/10610163-v-obsye-deputat-z-rosiji-zayavila-shcho-z-kosmosu-bachyla-yak-ginut-lyudi-na-donbasi.html>> (accessed: 15.07.2019) (in Ukrainian).
9. Kolisnyk V, 'Mif pro "dyktatorski" povnovazhennia hlavy Ukrainiskoi derzhavy' ['The Myth about the "Dictatorial" Powers of the Head of the Ukrainian State'] (*Prava Liudyny v Ukraini. Informatsiynyi portal Kharkivskoi pravozakhysnoi hrupy*, 15.04.2014) <<http://khp.org/index.php?id=1397584046>> (accessed: 15.07.2019) (in Ukrainian).

Viktor Kolisnyk

SLOWDOWN OF UKRAINE'S DEMOCRATIC PROGRESS
AGAINST THE BACKGROUND OF NEW CHALLENGES
AND DISORIENTATION OF CIVIL SOCIETY

ABSTRACT. Democracy is facing numerous challenges and threats, and the processes of democratic transformation occur rather difficultly. Another test for Ukrainian and European democracy arose in the form of the processes associated with peaceful counteraction to the usurpation of State power in Ukraine (in late 2013 and early 2014), as well as with events relating to the imitation of such forms of democracy as referendum and elections aimed at justifying the annexation of Crimea and the occupation of a part of Donbass.

There is an urgent need to clarify the factors which entailed the slowdown in the reinstatement of democracy and democratic procedures after the Revolution of Dignity, as well as the new challenges faced by Ukrainian democracy.

The concept of “democracy able to defend itself” has not been fully implemented in Ukraine which has significant territorial losses. The sluggish and indecisive response of European institutions, politicians and diplomats to the cynical violation of the fundamental principles of democracy and democratic procedures during the unconstitutional referendum in Crimea, in Donetsk and Luhansk oblasts in 2014 also disoriented the world community, the Ukrainian public and officials. The new challenges and threats have arisen to rule of the people and democracy both in Ukraine and in many other states, namely, enhancement of populism and demagoguery and spread of post-truth as interrelated processes ensuing from intensification of the circulation of deliberately distorted and intentionally garbled information making it possible to artificially mislead the public and disorient public opinion which is an important condition for the efficient functioning of the institutions of democracy and rule of the people.

Ensuring a new quality of political debate on a wide range of key issues is a prerequisite for the establishment of rule of the people and efficient democracy. There is a need to introduce new forms of influence on how public opinion is formed on both sides of the demarcation line as one of the major conditions for reinstating the full implementation of democratic rights and freedoms and for restoring democratic governance in the temporarily occupied territories and the territorial integrity of Ukraine.

KEYWORDS: rule of the people; democracy; democratic transformation; public opinion; post-truth.